

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

**БЪЛГАРИЯ, БЪЛГАРИТЕ И
ЕВРОПА -
МИТ, ИСТОРИЯ, СЪВРЕМНЕ
Т. IV**

**(Доклади от Международна конференция в памет
на проф. дин Йордан Андреев „България, земя на блажени ...“,
В. Търново, 29-31 октомври 2009 г.)**

**Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, 2011**

Милен Петров, Николай Хрисимов/

Milen Petrov, Nikolay Hrissimov

САБЯТА ОТ ГРОБ № 27
НА СТАРОБЪЛГАРСКИЯ НЕКРОПОЛ ПРИ
НОВИ ПАЗАР

*The Sabre from Grave № 27 of the Early Medieval
Bulgarian Necropolis at Novi Pazar*

The authors analyze a sabre from grave № 27 from the necropolis at Novi Pazar in Bulgaria. Basing their analysis on the original image presented in situ, they have reached the conclusion that the original shape was far different from the present restoration. The authors agree, moreover, that the present shape of the sabre was developed on the basis of the sabre from Galiat in North Caucasus.

A new reconstruction is suggested for the sabre – a longer one, with slightly curved sharp blade, with a long straight hilt and suspended on the girdle with D-shaped attachments (image 18).

The new reconstruction is based on the photo of the sabre in situ as well as on sabres from the time of the First Bulgarian Empire, Avar Khaganate and the Saltovo-Mayaki archaeological culture.

Сред находките на средновековно оръжие от нашите земи има един артефакт с особено значение – сабята, открита в гроб № 27 на старобългарския некропол при Нови Пазар, Шуменско (Обр. 1). Тя е първото и доскоро единствено оръжие от този вид, открито в ясно определена археологическа среда.

Настоящата работа е опит за изясняване на специфичните характеристики на тази сабя и нейната графична реконструкция. Като краен етап и цел на работата стои възстановка на оръжието под формата на съвременна реплика¹.

Сабята е публикувана за пръв път и обстойно разгледана в Известия на БАИ, том XX, при първоначалната публикация на некропола при Нови Пазар от Ст. Михайлов². Там е отбелязано следното:

„...в този гроб се намери и най-интересната находка – железен меч, поставен почти изправен в гроба от лявата страна на покойника – (Обр. 10) (тук Обр. 2 – б.а.), дълж. 1 м, максимална шир. 0,035 м, а на дръжката, която не е цяла – 0,10 м. Оръжието има леко извита форма. Запазено е, макар и в лошо състояние, заедно със своята желязна ножница. Гърбът е тъп и конкавен, а острието конвексно извито. Острието е отделено от дръжката посредством кръстовище, дълж. 0,11 м. Краищата му са леко извити към върха на меча. При кръстовището мечът е снабден с широка гривна (0,03 м), украсена с розетка, която едва личи. На 0,30 м от кръстовището, към върха, канията е снабдена с едно пъпковидно нитче, посредством което мечът е бил прикрепен към кръста...¹³; и „...Още по-голям интерес представлява мечът. Това е първата находка от този вид, намерена у нас. Това оръжие има следните особености: най-характерно е, че резецът е леко извит. Извивката съвсем слабо се чувства в края, към върха. Друга особеност представлява обстоятелството, че върхът, доколкото може да се съди от сегашното му състояние, е двуостър. Третата особеност се състои в това, че дръжката не е поставена косо на резеца, както е при сабите, а представлява право продължение на линията на резеца. В това отношение този екземпляр се приближава до аланските еднлезвийни мечове, слабо извити при върха, които в VI–VIII в. получават голямо разпространение в цяла Източна Европа и по-специално във Верхне Салтово на Донец, както това е засвидетелствано от разкопките. Подобни мечове се срещат и в Унгария...¹⁴.

В последвалата повторна публикация на некропола и съответно на сабята от Ст. Ваклинов, са внесени следните уточнения:

„Сабя. Желязо. Дълж. 96 см, шир. до 3,5 см. Извито дълго лезвие, леко разширено в най-издутата част. Кръстовището образувано от напречна желязна пръчка. Основата на дръжката, отчупена наполовина, следва посоката на извивката на лезвието.

От лявата страна върху кръстовището личи правоъгълна желязна плочка със следи от някаква украса. Върху лявата страна на лезвието личат по дължина няколко изгъннали нитове. От едната страна, при върха, в средата на лезвието следи от някаква надлъжна гънка.

Сабята е в ножница, изцяло импрегнирана от ръжда. Начупена на няколко части. Дълбоко оксидирана. Гроб 27. Табл. XXVII...¹⁵; и „...Най-характерното за некропола оръжие е сабята. Това е първата цяла сабя, намерена в ясна археологическа обстановка у нас...

...При разкопаването на гроб №27 и при разчистването на сабята не личеше, а и след това не личи дръжката ѝ да е била наклонена към острието, белег, характерен за аварските саби. Желязната основа на дръжката е продължение на острието. Сабята е в ножницата си. Никъде по дръжката, около късото кръстовище и по ножницата не личат следи от сребърни части

и украси, които се намират по тюркските саби. Върхът на ножницата завършва не с цилиндрична обковка, както при аварските саби, а следва очертанието на заострения саблен връх. По размери сабята от некропола е един от големите екземпляри на този вид оръжие. Това е типичен наследник на дългия сарматски еднолезвиен меч... ”⁶.

Първа рисунка на сабята (**Обр. 3а**)⁷ е направена за публикацията на Ст. Михайлов като там сабята вече коренно се различава от оръжието на снимката, така както е в гроба (**Обр. 3б**). При Ст. Станчев-Ваклинов на таблица XXVII е дадена рисунка на гробната яма с човешките кости и сабята (**Обр. 4а**), вероятно по същата тази снимка и отделна рисункана сабята (**Обр. 4б**)⁸, която се различава от рисунката на оръжието в гроба (**Обр. 4в**). Подобна линия, както се вижда, следват и другите две по-късни изображения на сабята от Нови Пазар (**Обр. 5а, 5б**)⁹, което ни води до предположението, че реставратори и художници, приемайки прабългарските саби за аналогични на аланските, са представили новопазарската сабя по подобие на широко известната сабя от Галиат, открита още през 1938 г. (**Обр. 6**)¹⁰. Към това предположение води и коментарът на Ст. Михайлов, че “...този екземпляр се приближава до аланските еднолезвийни мечове, слабо извити при върха ”¹¹.

За реалистичната и достоверна реконструкция на сабята следва да бъде ползвана снимката на оръжието, така както то е открито *in situ* в гроба (**Обр. 7**) и данните от описанията на авторите, а не само рисунките и вида след реставрацията. Данните могат да бъдат обобщени по следния начин:

В гроб №27 на некропола при Нови Пазар е открита сабя – хладно, клиново оръжие с едно острие и двустър боен край (без да е ясно как е установено последното, след като в описанията се казва, че оръжието е в ножницата си), поставена в гробната яма като погребален дар и открита почти изправена, подпряна на дългата източна стена на гробната яма, което се вижда добре и на снимката. Това, че сабята е поставена като гробен дар, дава възможност за тълкуване че тя приживе не е била собственост на погребания. Сабята има следните размери: обща дължина 96 см (или 100 см, в зависимост от измерванията на двамата автори), дължина на запазената част от дръжката 10 см и ширина на клина, заедно с ножницата, в която е поставен – до 3,5 см. Дължината на сабята е измерена при разкриването на гроба и не отговаря на сегашното състояние на оръжието, получено след реставрацията. Това сме илюстрирали и на Обр. 3, където „двете” саби са показани с реалните им размери, съобразени една спрямо друга, по големината на предпазителя.

Ето ги и отделните детайли:

Дръжка

Дължината на цялата дръжка вероятно е била около 15 см и може да се предположи, че на снимката от гроба тя е в първоначалното си състояние. Добре забележимо се вижда и голям кръгъл нит, точно там, докдето след отчупването

свършва опашката на клина. След реставрацията е запазена само тази долна, отчупена наполовина част от опашката на клина, с дължина 10 см, заедно със значителна част от дървената част на ръкохватката, ориентирани по оста на клина.

От дръжката на сабята са запазени още:

– прав предпазител с дължина 11 см.

Раменете на предпазителя отдолу са прави, а отгоре леко скосени и създават впечатление за наклон към острието, като едното рамо действително е наклонено надолу, но вследствие на деформация.

От едната страна върху предпазителя има правоъгълна желязна плочка със следи от украса (розета?).

Тъй като украсяващите детайли при сабите винаги са поставяни от лицевата страна, може да се предположи, че оръжието вероятно е било носено с режещия ръб нагоре, подобно на някои от палашите, характерни за VI–VII в.¹²

– широка гривна – обков в основата на клина, характерен за някои саби от VIII в.

Клин и ножница

Поради липса на друга възможност параметрите на сабления клин се определят от профила и размерите на ножницата и следва да бъдат разглеждани заедно. Първоначалното състояние при разкопаването и последващото описание предполагат клин с прав гръб и извита форма на профила откъм режещия ръб, дължаща се на разширяване в началото на втората половина и стесняване към върха. Някои колебания, придаващи известна S-образност в контурната линия вероятно се дължат на факта, че клинът и ножницата са начупени на няколко части. Вероятно по същата причина след вдигането на сабята от гроба тя е възстановена с произволни размери и форма или по-скоро такива, доближаващи я визуално до вече добре известната и емблематична за периода сабя от Галиат.

Всъщност вероятно е и в първоначалното си състояние, сабята да е имала S-образна форма на силуета, предвид наличието на такава и при някои палаша от периода VI–VII век (**Обр. 8**)¹³ и саби, датирани в VIII–IX в. (**Обр. 9**)¹⁴.

Максималните размери, отчитайки тези на ножницата, са дължина под 90 см и ширина под 3,5 см. Стои обаче открит въпросът доколко формата и размерите на ножницата се доближават да тези на самия клин.

Самата ножница, според описанието, е желязна, дълбоко корозирала и, както вече казахме, начупена на няколко части. Под желязна по-скоро смятаме, че трябва да се разбира листово метално покритие, поставено върху дървеното тяло на ножницата, под формата на цилиндрични обкови, вероятно заемащи значителна площ от повърхността – устие, гривни, крайник и др., с неопределима форма и без следи от украса. Дължината ѝ е 90 см, а максималната ширина – 3,5 см.

Най-характерните ѝ елементи са:

– нитове по дължината ѝ, вероятно служещи за свързване и закрепяне на металните обкови към дървената основа на ножницата (възможно е да са и следи

от украса) и предполагащи в тази област наличието на характерните за епохата „С“-образни скоби за окачване към портупея. Такива при описанието не са отбелязани, но при внимателно разглеждане на снимката от гроба може да бъде предположено наличието на една такава, отчупена и застанала върху горната третина на клина (**Обр. 7в**). В описанието на Ст. Михайлов е споменато само “...лъпководно нитче, посредством което мечът е бил прикрепян към кръста...”¹⁵;

– евентуален заострен накрайник, повтарящ формата на върха на клина със следи от надлъжна гънка (вероятно свързващ шев) от едната страна.

Заострени накрайници на ножници са откривани в случайни¹⁶ или сборни находки¹⁷. С такъв накрайник е завършвала и ножницата на една сабя, иманярска находка, произхождаща от района на Дулово, почти идентична сабя с кат. № 454 у В. Йотов¹⁸. Предвид тези находки може да се предположи наличието на такива накрайници на ножници и за други саби от ранното българско средновековие.

Нитовете и свързващият шев на накрайника по принцип са детайли, разполагани от обратната страна на оръжието (тази която при носене на сабята е обърната към тялото). При сабята от Н. Пазар, както е видно от изображенията, те са от страната на украсената плочка на предпазителя, което налага допълнителен анализ за изясняване на това коя е лицевата страна и дали сабята е носена с режещия ръб нагоре или надолу.

Хипотетично при разкриването ѝ в гроба сабята вероятно е изглеждала както на приложената рисунка (**Обр. 10**).

Близки на така представената тук сабя от Нови Пазар са немалко ранносредновековни саби от района на Средния Дунав (**Обр. 11а,б**)¹⁹ и Северното Причерноморие (**Обр. 11в,г**)²⁰, със слабо извито или почти право острие и прав предпазител, чиято датировка се движи от средата на VII до края на VIII в. Към тях могат да се отнесат и новооткритите и непубликувани още находки на саби от Долния Дунав като тези от Кабиюк, Шуменско²¹ (**Обр. 12**) и Платонещи, Румъния²² (**Обр. 13а,б**). Сабята от Кабиюк има предпазител, аналогичен по форма и размери на новопазарския, вероятно и с характерната правоъгълна плочка. Сабите от Платонещи също показват някои сходства във формата на предпазителя, дългата ръкохватка, ориентирана по оста на клина, а едната от тях (**Обр. 13б**) и подобен силует на клина, но с доста по-изразена S-образност.

Почти пълен аналог по-отношение на формата и детайлите на сабята от Нови Пазар се намира и сред находките на оръжие от некропола Цилингтал, Австрия²³. В гроб D338 от средноаварския период (**Обр. 14**) е открита сабя (**Обр. 15а**), почти права, която след възстановката, подобно на сабята от Нови Пазар, вече е представена със забележима извивка при върха, липсваща в оригинала (**Обр. 15б**). По очертания и детайли тези две саби са почти идентични. При сабята от Цилингтал се забелязва и още нещо, което я сродява допълнително с новопазарската – аналогична правоъгълна плочка на предпазителя (**Обр. 16а, б**), един рядко срещан елемент. Такава плочка може да се предположи и за сабя от камера №22

на Салтовския катакомбен некропол²⁴, на базата на снимката, с която разполагаме (Обр. 16в и обр. 17). Местоположението на тази плочка при сабята от Цилингтал също предполага носене на оръжието с режещия ръб нагоре – вече изчезваща практика, характерна за правите едноостри мечове-палаши от периода V–VII в. и сочи една доста ранна датировка на тази група саби. Ранната датировка на тук обособената група саби безспорно се потвърждава и от стратиграфското положение на гроб D338 в некропола Цилингтал, отнесен, както бе споменато, към средноаварския период²⁵. Представители на тази група саби се откриват върху един широк географски ареал, включващ Северното Причерноморие, Долния и Средния Дунав.

Въз основа на предложените тук аргументи и аналози може да бъде направен опит за идейна реконструкция на сабята от Н. Пазар, даваща до голяма степен достоверна представа за нейния първоначален вид (Обр. 18).

БЕЛЕЖКИ

¹ Такива реплики на две саби от Североизточна България вече са изработвани (Йотов, В. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие VII–IX в. Варна, 2004, инв. № 450 и инв. № 454) и представени от единия от авторите на международната конференция „Военни експедиции, въоръжение и снаряжение (Античност и Средновековие)“, проведена в гр. Варна през м. май 2009 г.

² Михайлов, Ст. Един старинен некропол при Нови Пазар. – ИБАИ, XX, 1955, с. 302.

³ Пак там.

⁴ Михайлов, Ст. Цит. съч., 309-310.

⁵ Станчев, Ст., Ст. Иванов. Некрополът от Нови Пазар. София, 1958, с. 97.

⁶ Пак там, с. 103.

⁷ Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 308, обр. 10.

⁸ Станчев, Ст., Ст. Иванов. Цит. съч., табл. XXVII.

⁹ Ваклинов, Ст. Формиране на старобългарската култура VI–XI век. София, 1978, с. 137; Йотов, В. Цит. съч., табло XXXV, кат. №447.

¹⁰ Крупнов, Е. И. Галиатский могильник как источник по истории алан-оссов. – ВДИ, 1938, №2(3), 113-121; Erdelyi, I. Az avarság es kelet a regeszteti forrasok tukreben. Budapest, 1982, tabla 35.

¹¹ Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 310.

¹² Хрисимов, Н. За един комплект оръжие от Малая Перешчепина – В: Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV–XV в. = Acta Musei Varnaensis, I, Варна, 2002, с. 73.

¹³ Хрисимов, Н. Едно ранносредновековно прободно-сечащо оръжие (VI–VII в.) от колекцията на НИМ. – Известия на НИМ, т. XX, В. Търново, 2009, с. 52

¹⁴ Габуев, Т. А. Аланский всадник. Сокровища князей I–XII веков. Москва, 2005, с. 52 (катакомбен некропол, катакомба № 9, с. Тарское, Северна Осетия).

¹⁵ Михайлов, Ст. Цит. съч., с. 302.

¹⁶ **Витлянов, Ст.** Старобългарското въоръжение по археологически данни от Плиска, Мадара, Велики Преслав. София, 1996, с. 35, и табл. IX.A.-2.

¹⁷ **Витлянов, Ст.** Новооткрити предмети на въоръжението от с. Марково. – В: Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV–XV в. = Acta Musei Varnaensis I, Варна, 2002, с. 137.

¹⁸ **Йотов, В.** Цит. съч., кат. №454. Публикацията на споменатата сабя предстои от авторите на настоящата статия.

¹⁹ **Vinski-Gasparini Ksenija, Slavenska Ersegovic.** Ranosrednjovjekovno grobje u Brodskom Drenovcu. – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vol. 1. No. 1, Veljača, 1958, Tabla XIV-1, 1a; Tabla XV-4, 4a. Предвид тогавашното състояние на познанията за хронологията на аварите датата за некропола – първа половина на IX в., е приемлива, но вече при сегашното състояние некрополът трябва по-скоро да бъде отнесен към VIII в.

²⁰ **Мерпет, Н. Я.** Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье. СА, XXIII, 1955, с. 148, рис. 5 (Крюково-Кужновски некропол); **Erdelyi, I.** Az avarság es kelet a ..., tabla 75.

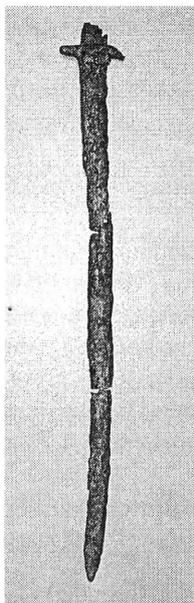
²¹ **Рашев, Р.** Праболгары на югозападной окраине евразийской степи. – В: Средневековая археология евразийских степей. Материалы Учредительного съезда Международного конгресса. Т. I. Казань, Институт истории АН РТ, 2007, рис. 11, 3.

²² Сабите бяха представени в доклад от разкопвача на некропола **Gh. Matei** на конференцията „Военни експедиции, въоръжение и снаряжение (Античност и Средновековие)“ и публикацията им предстои.

²³ **Лазаров, И.** Меч и сабя – оръжието на ранните номади (V–VII в.). В. Търново, 2003, с. 84 и Приложения – с. 113, 114.

²⁴ **Мерпет, Н. Я.** Из истории оружия ..., с. 133, 135, рис. 1, 1 (Верхне-Салтововски некропол, разкопки на А. М. Покровски, 1902 г., катакомба №22).

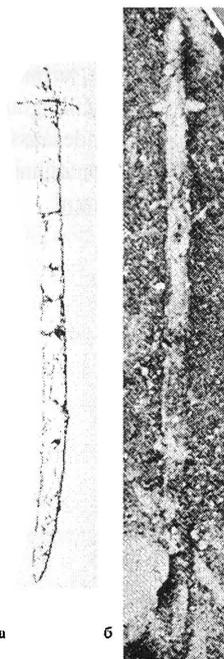
²⁵ **Daim, F.** Das awarische Gräberfeld von Zillingtal, Burgenland. – In: Hunen + Awaren. Reitervölker aus dem Osten. Burgenländische Landesausstellung 1996. Eisenstadt, 1996, kat. 1 5.492 c, S. 525; **Daim F.** Das awarische Gräberfeld von Zillingtal, Burgenland. – <http://winserion.org/nhm/prehist/Stadler/Halbturm96/Zillingtal/Zillingt.html>

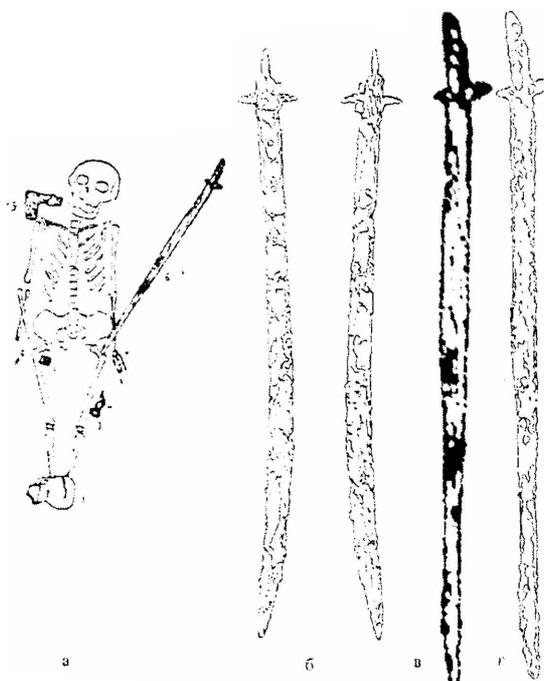
Обр. 1. Сабята от гроб № 27 на старобългарския некропол при Нови Пазар.

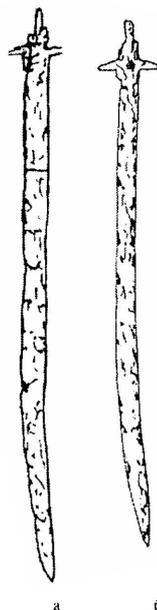
Обр. 2. Снимка на гроб № 27 и сабята *in situ* (по Ст. Михайлов).

Обр. 3. Сабята от Нови Пазар в публикацията на Ст. Михайлов: а – рисунка на сабята; б – извадка на оръжието от снимката на гроб № 27 (по Ст. Михайлов).

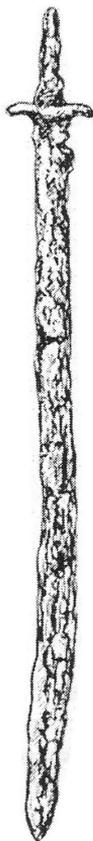

Обр. 4. Рисунки на сабята от Нови Пазар в книгата на Ст. Станчев: **а** – рисунка на гроб № 27 със сабята (по Станчев. Некрополът...); **б** – отделна рисунка на сабята (по Станчев Ст. Некрополът...); **в** – извадка на сабята от рисунката на гроба – М. Петров; **г** – рисунка на сабята по рисунката на гроба – М. Петров.

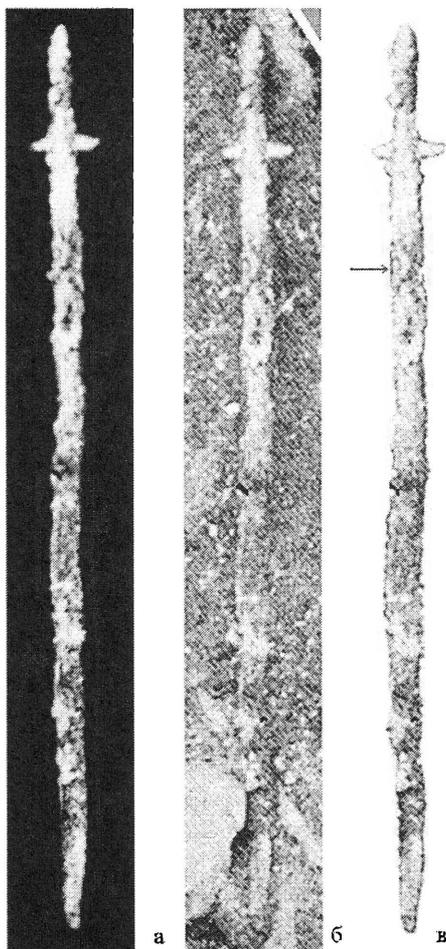

Обр. 5. Сабята от Н. Пазар: **а** – рисунка (по **Ваклинов**, Ст. Формиране на старобългарската култура VI–XI век); **б** – рисунка (по **Йотов**, **В.** Въоръжението и снаряжението от българското средновековие VII–IXв.).

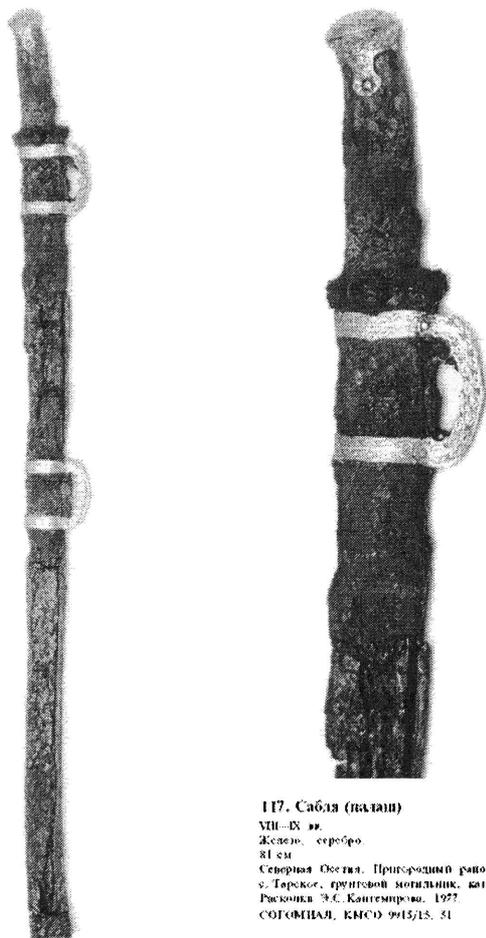
Обр. 6. Рисунка на сабята от Галиат (по Erdelyi I).

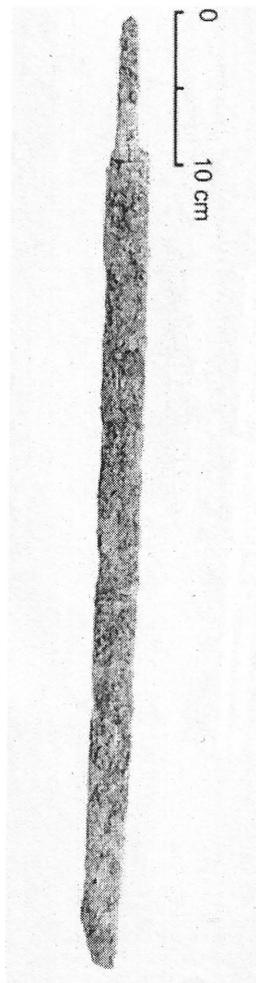
Обр. 7. Сабята от Нови Пазар, извадки от снимката на гроб №27 (по Ст. Михайлов – М. Петров).

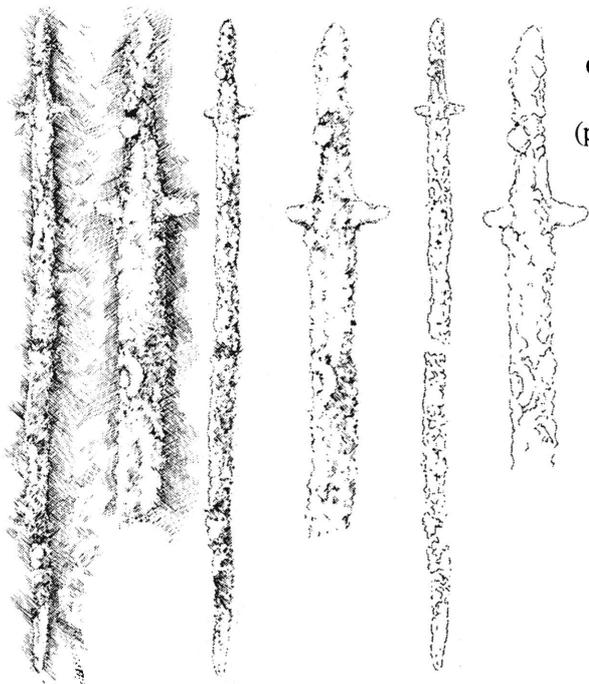
**Обр. 8. Палаш от Врачанско VI–VII век
(по Н. Хрисимов).**

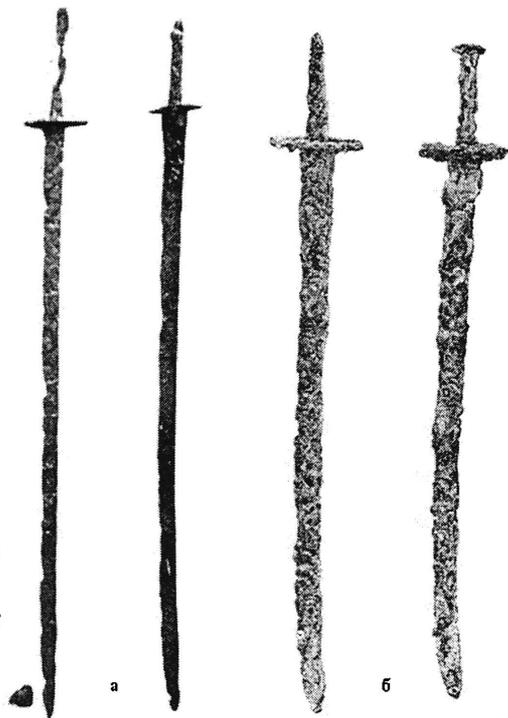
117. Сабя (палаш)
 VII–IX вв.
 Железо, сребро.
 31 см.
 Северная Осетия, Пригородный район,
 с. Тарское, гробовой могильник, катакомба 9.
 Раскопки Э.С. Кантемирова, 1927.
 СОГОВИНА, КМСО 99/13/15. 31

**Обр. 9. Аланска сабя VIII–IX век
(по Т. А. Габуев).**

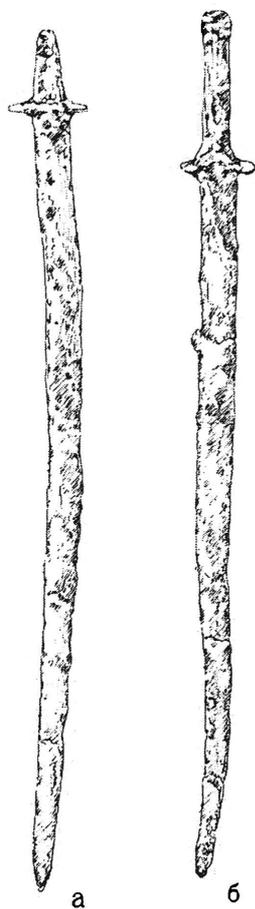

Обр. 10. Рисунка на сабята от гроб № 27 при намирането ѝ в гроба (рисунки М. Петров, по снимката на гроб № 27 в публикацията на Ст. Михайлов).

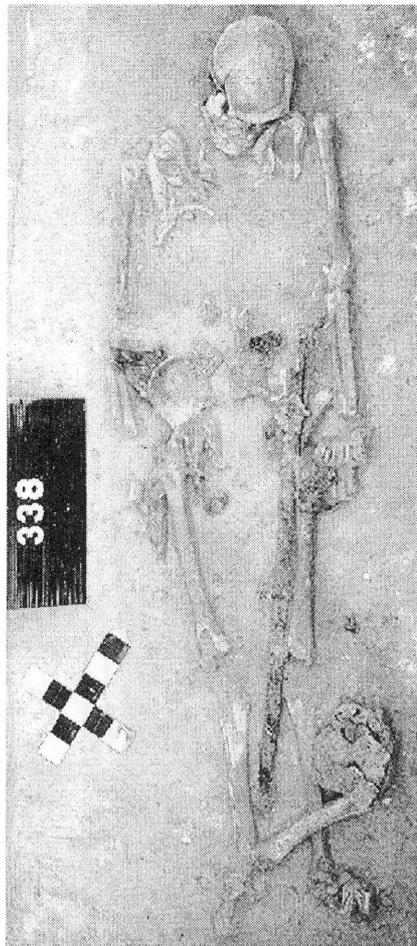

Обр. 11. Ранносредновековни саби от средата на VII – първа половина на IX век: а – саби от некропола Бродски Дреновац (по Vinski-Gasparini, Ersegovic); б – саби от Крюково-Кужновския некропол (по Н. Я. Мерпет).

Обр. 12. Сабя от могила №4 при с. Кабиюк
(по Р. Рашев).

Обр. 13. Сабя от Платонещи, Румъния
(рисунок М. Петров).

Обр. 14. Гроб D338 от некропола Цилингтал
(по F. Daim).

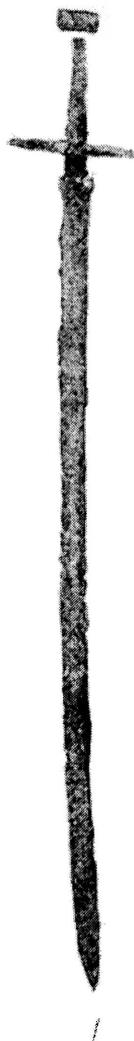
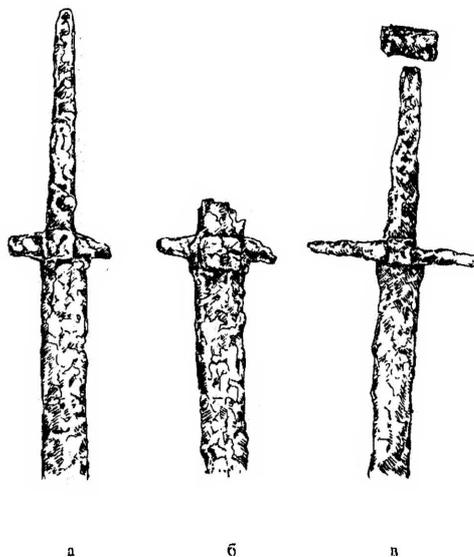

Обр. 15. Сабята от Цилингтал: а – при
намирането ѝ в гроба; б – след
реставрацията
(по F. Daim – Internet).

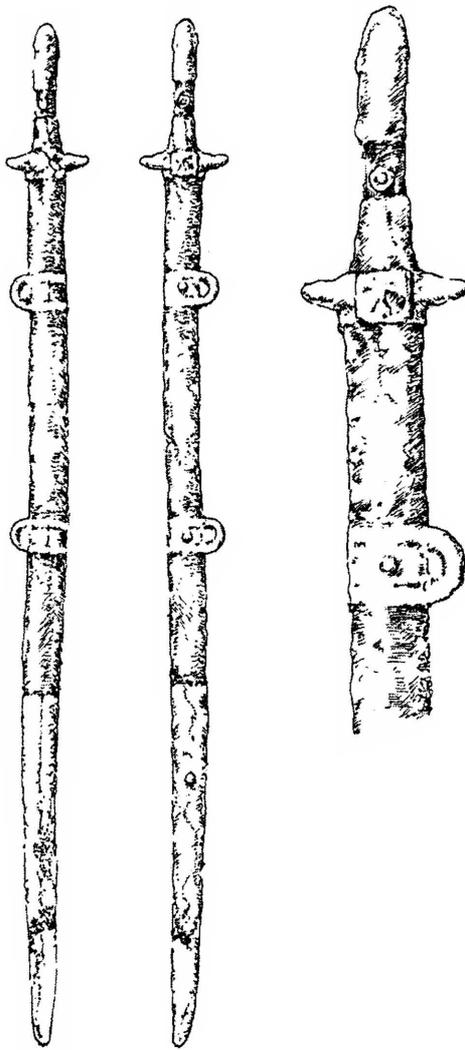
а

б

Обр. 16. Саби с правоъгълна плочка на предпазителя: а – Цилингтал; б – Нови Пазар; в – катакомба №22 на Салтовския катакомбен некропол (рисунки М. Петров).

Обр. 17. Сабята от катакомба №22 на Салтовския катакомбен некропол (по Н. Я. Мерперт).

Обр. 18. Реконструкция на сабята от гроб №27 от Нови Пазар (рисулки М. Петров).